

УДК 347.949

Я. М. САДИКОВА,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ФАКТІВ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗНАЧЕННЯ В ПРЕДМЕТІ ДОКАЗУВАННЯ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Розглянуто місце та роль фактів процесуально-правового значення в предметі доказування за цивільним процесуальним законодавством України. Зроблено висновок, що обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі або постановлення ухвали суду, визначаються судом на підставі вимог та заперечень сторін, осіб, які беруть участь у справі, з урахуванням норм матеріального та процесуального законодавства, яке підлягає застосуванню.

Цивільне процесуальне право являє собою систему, що дозволяє говорити про нерозривність її елементів та їх взаємодію. Відповідно зміна чи корегування змісту принципів цивільного процесуального права як окремої галузі права може вважатися об'єктивною підставою дослідження змісту та застосування окремих норм та інститутів цивільного процесуального права. Як слушно вказував з цього приводу В. П. Грибанов, «регулювальна роль правових принципів полягає в тому, що вони визначають основний зміст, характер тлумачення й застосування норм даної системи, галузі або інституту права» [1, с. 217].

У новому Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК) України передбачені правові засоби та процедури, спрямовані на найбільш швидкий та ефективний судовий захист прав, свобод та інтересів, стимулювання активної позиції учасників процесу [2, с. 5]. Докорінні зміни цивільного процесуального законодавства та цивільного законодавства України, посилення диспозитивних та змагальницьких засад у цивільному процесі приводять до актуалізації дослідження питань про предмет доказування, підстави звільнення від доказування та особливості розподілу обов'язку доказування у цивільному судочинстві України.

Учення про предмет доказування починає формуватися та висвітлюватися дореволюційними вченими, такими, як А. Х. Гольмстен, К. І. Малишев, Є. В. Васьковський, Т. М. Яблочков тощо. Доказуванню в цивільному процесі та питанням визначення предмета доказування присвячені роботи радянських вчених: О. Ф. Клеймана, К. С. Юдельсона, Л. Я. Штутіна, Л. П. Смишляєва, С. В. Курильова, О. В. Іванова, Ф. Н. Фаткуліна, А. С. Козлова, Д. М. Силагадзе та інших. Серед сучасних науковців

розробленням проблем доказування займалися С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Т. В. Цюра, В. В. Комаров, Р. В. Тertiшников, М. Й. Штефан, В. А. Кройтор тощо.

Аналіз юридичної літератури радянського та пострадянського періоду дозволяє зробити висновок про існування двох підходів до розуміння предмета доказування та його змісту в цивільному процесі.

Учені-процесуалісти, які працювали над розробленням питань доказування та його предмета за часів Радянського Союзу, розглядаючи предмет доказування у вузькому розумінні, включали до його змісту лише обставини матеріально-правового характеру. Всі інші обставини, які мають значення для справи, на їх думку, охоплюються межами доказування або межами судового дослідження. Таке розуміння предмета доказування свого часу відстоювали Л. П. Смишляєв, Я. Л. Штутін, Л. А. Ванєєва [3; 4; 5].

Прихильники широкого розуміння (Ф. Н. Фаткулін, Д. М. Силагадзе) до предмета доказування, окрім обставин матеріально-правового характеру, включали доказові факти та (або) факти процесуального характеру [6; 7].

Започаткована на сторінках радянської юридичної літератури дискусія отримала подальший розвиток у сучасній науці цивільного процесуального права. Серед українських учених-процесуалістів немає єдності з цього питання. В. В. Комаров, В. А. Кройтор, Д. Д. Лупеник визначають предмет доказування у вузькому розумінні через факти матеріально-правового значення, які мають значення для вирішення справи по суті [8; 9; 10].

Факти процесуально-правового значення, на думку представників вузького підходу до предмета доказування, охоплюються межами доказування або рамками обсягу судового

дослідження [11, с. 172]. За логікою В. В. Комарова, обсяг судового дослідження, будучи набагато ширшим, ніж предмет доказування, включає в себе і предмет доказування, і факти, які визначають вид необхідного захисту, і доказові факти, і засоби доказування [11, с. 172].

Вважаємо, що правильнішим є підхід іншої групи науковців, точка зору яких полягає в тому, що предмет доказування становлять не лише обставини матеріально-правового значення, а й інші обставини, які мають значення для вирішення справи [12; 13; 14; 15]. Сучасне цивільне судочинство передбачає необхідність доказування учасниками процесу не лише фактів матеріально-правового значення, а й, зокрема, фактів процесуально-правового значення. Доказування представляє собою діяльність, а те, на що спрямована така діяльність, є її предметом. Застосування терміна «межі доказування» або «обсяг дослідження» не відповідає суті явища, що розглядається.

Мета статті полягає в з'ясуванні місця та ролі фактів процесуально-правового значення в предметі доказування за цивільним процесуальним законодавством України шляхом аналізу норм цивільного процесуального законодавства України та спеціальної юридичної літератури.

Щодо включення до предмета доказування фактів процесуально-правового значення заслуговує на увагу думка Г. О. Жиліна, який указує, що «цивільне судочинство немислиме без правозастосувальної судової діяльності, воно може розглядатися не тільки як система процесуальних правовідносин, що виникають між судом та іншими суб'єктами процесу, але і як система правозастосувальних процесуальних дій суду, що у своїй сукупності утворюють єдиний правозастосувальний процес» [16, с. 262]. Оскільки однією зі стадій правозастосовчої діяльності є встановлення фактичних обставин, то процесуальні юридичні факти, будучи такими фактичними обставинами, підлягають встановленню в процедурі доказування [16, с. 263–265]. Г. О. Жилін доходить висновку про те, що «загальні правила доказування можуть застосовуватися також при встановленні процесуальних фактів, хоча певні ситуації, що виникають під час розгляду справи у зв'язку з їх очевидністю та однозначністю не потребують розгорнутої процедури доказування для підтвердження наявності або відсутності обставин, що мають значення для їх правильного вирішення» [16, с. 265].

У ч. 1 ст. 57 ЦПК України докази визначаються як фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обста-

вин, що обґрунтовують вимоги та заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для справи. У ч. 1 ст. 179 ЦПК України вказано, що предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (причини строку позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Шляхом аналізу ч. 1 ст. 57, ч. 1 ст. 179 та ч. 2 ст. 128 ЦПК України можна дійти висновку про те, що законодавець виходив з широкого розуміння предмета доказування, включивши до нього обставини, якими обґрунтовуються як матеріальні, так і процесуальні вимоги та заперечення сторін, а також обставини, які мають інше значення для вирішення справи. Так, відповідач, заперечуючи проти позову, посилячись на наявність перешкод для відкриття провадження у справі, відносить до предмета доказування обставини, які мають процесуально-правовий характер і тягнуть процесуально-правові наслідки. Щодо цього І. В. Решетнікова вказує на те, що «за наявності фактів процесуального характеру, що свідчать про відсутність у позивача права на позов або про підстави призупинити, припинити провадження у справі, залишити заяву без розгляду, їх ігнорування тягне незаконність рішення. Відповідно мета доказування не буде досягнута, оскільки суд не встановив факти, що мають значення для справи» [13, с. 132–133].

У питанні про те, які наслідки мають тягнути за собою обставини для того, щоб визнаватися юридичними процесуальними фактами, відсутня безспірність. Окремі вчені-процесуалісти вказують на те, що з наявністю або відсутністю юридичних обставин процесуально-правового характеру пов'язана реалізація права на звернення до суду за судовим захистом (ст. 122 ЦПК) України чи з реалізацією права на здійснення інших процесуальних дій (забезпечення доказів та позову, права на зупинення, закриття провадження у справі тощо) [17, с. 370].

Не вдаючись до всіх аспектів дискусії, зауважимо таке. На основі аналізу норм цивільного процесуального права можна дійти висновку, що юридичним процесуальним фактом є процесуальна дія. У той же час слід зауважити, що цивільні процесуальні правовідносини виникають, як правило, тільки за наявності певної сукупності юридичних фактів, серед яких повинна бути дія суду. Для порушення цивільної справи в суді необхідна не тільки дія позивача (подача заяви до суду), але й дія судді

(постановлення ухвали про відкриття провадження у справі). Суд є обов'язковим суб'єктом всіх цивільних процесуальних правовідносин, тому без відповідної дії суду не можуть виникнути жодні цивільні процесуальні правовідносини [18, с. 46–47]. Події набувають значення лише в поєднанні з процесуальними діями [19, с. 142].

Юридичний наслідок процесуальної дії може бути будь-яким: відкриття, зупинення та припинення провадження у справі, реалізація процесуальних прав осіб, що беруть участь у справі [20, с. 139], так само і нормальне функціонування процесуальних правовідносин [20, с. 13, 22].

Факти процесуально-правового значення мають факультативний характер і, відповідно, можуть мати місце в доказуванні у справі, а можуть бути відсутніми [21, с. 12]. Сукупність процесуальних юридичних фактів залежно від їх процесуальних наслідків, тобто наявності впливу на вирішення справи судом в цілому або на вирішення окремих питань при здійсненні конкретних процесуальних дій можуть або входити як самостійний елемент в основний предмет доказування в цивільній справі нарівні з матеріально-правовими фактами, або створювати самостійний предмет доказування [20, с. 139]. У науковій літературі зазначають, що «факти, які підлягають доказуванню для вчинення окремої процесуальної дії, називаються локальними предметами доказування» [21, с. 14].

Значущість обставин для вчинення окремої процесуальної дії визначається з аналізу норм ЦПК України, які встановлюють порядок здійснення відповідної дії. Так, на стадії пред'явлення позову та відкриття провадження у справі вирішуються питання щодо наявності (відсутності) обставин, що є підставами для залишення заяви без руху, повернення заяви та відмови у відкритті провадження у справі. У юридичній літературі неодноразово висловлювалася думка з приводу того, що передумови і (або) умови пред'явлення позову підлягають доказуванню [22, с. 7; 23, с. 49; 24, с. 258]. О. В. Баулін указує на те, що «позивач під час підготовки позовної заяви і направлення її до суду повинен підтвердити належними письмовими доказами певне коло фактів, що мають процесуальне значення. Мова йде про доказування наявності передумов і дотримання порядку пред'явлення позову» [24, с. 258]. Таким чином, на стадії відкриття провадження у справі доказуванню підлягають лише обставини процесуально-правового значення. Таке доказування відбувається в заочній формі [24, с. 258]. При

цьому необхідність доказування фактичних обставин, в тому числі процесуального характеру, виникає при опосередкованому пізнанні, тобто у випадку встановленні фактів, що мали місце до або поза судовим засіданням [20, с. 136–137].

Суддя встановлює наявність позитивних передумов пред'явлення позову шляхом вивчення позовної заяви. Отже, доказування позитивних передумов позивачем не відбувається, достатньо лише ствердження позивача. Так само не підлягає доказуванню позивачем відсутність негативних передумов. С. В. Васильєв зазначає, що дієздатність позивача є тією обставиною, яка повинна бути встановлена суддею, що приймає заяву. Доказами, що підтверджують наявність або відсутність дієздатності, є паспорт, рішення суду (для визнаних обмежено дієздатними та недієздатними), свідоцтво про шлюб [18, с. 206]. Однак суд під час прийняття позовної заяви майже завжди позбавлений можливості перевірити наявність дієздатності. На нашу думку, ситуація має бути змінена.

Здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільну процесуальну дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи (ч. 1 ст. 29 ЦПК України). Відповідно до ч. 3 ст. 29 ЦПК України у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому ЦПК України, надано повну цивільну дієздатність. На момент вирішення питання про відкриття провадження по справі суддя позбавлений можливості перевірити документи особи, яка подала позовну заяву. Як правило, у разі подання позовної заяви неповнолітньою особою суддя відкриває провадження по справі, а потім після розгляду справи постановляє ухвалу про її закриття за п. 1 ст. 207 ЦПК України. Так, у справі, що розглядалася Малинським районним судом Житомирської області, було встановлено, що позивачка цивільної процесуальної дієздатності не має, оскільки на момент подачі позовної заяви не досягла повноліття, суд постановив ухвалу залишити без розгляду у зв'язку з тим, що позовну заяву подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності [25]. Слід погодитися, що «подібна процедура виглядає як певне знущання над даним «позивачем» [26, с. 105].

Аналогічні ситуації виникають у справах за позовами організацій. Наприклад, за позовом

Іллінецького відокремленого підрозділу водопровідно-каналізаційного господарства ВОКПВ ВКГ «Вінницяводоканал» було відкрито провадження у справі, а після проведення попереднього судового засідання Іллінецьким районним судом Вінницької області постановлено ухвалу про залишення позову без розгляду, оскільки позов поданий структурним підрозділом без статусу юридичної особи, а отже позивач не має цивільної процесуальної дієздатності [27].

З аналізу норм ЦПК України випливає необхідність доказування окремих обставин при здійсненні певних процесуальних дій або при вирішенні окремого питання.

Локальний предмет доказування існує при вирішенні питання про забезпечення позову до подання позовної заяви з метою запобігання порушенню права інтелектуальної власності в порядку, визначеному ч. 4 ст. 151 ЦПК України. Нормою вказаної статті передбачено можливість суду за заявою заінтересованої особи забезпечити позов до подання позовної заяви з метою запобігання порушенню права інтелектуальної власності за умови доказаності двох фактів: по-перше, факту приналежності прав інтелектуальної власності заявникові і, по-друге, факту існування загрози порушення її прав у разі невжиття заходів забезпечення позову. Окрім того, до заяви має додаватися документ, що підтверджує сплату судового збору за подання заяви про забезпечення позову.

Виходячи з вищевикладеного слід зробити такі **висновки**:

Предмет доказування у справі становлять обставини, які мають значення для справи і які не можуть бути пізнані судом безпосередньо. Окрему групу предмета доказування становлять факти процесуально-правового значення. Ці факти не завжди мають місце у справі. Окремі обставини процесуально-правового значення

можуть становити локальний предмет доказування.

Аналіз норм ЦПК України з метою виявлення обставин, які мають значення для вчинення окремих процесуальних дій, свідчить про необхідність удосконалення приписів процесуальних норм. Вважаємо доцільним у ст. 119 ЦПК України вказати, що в разі подання позовної заяви неповнолітньою особою до заяви додається документ, який підтверджує надання цій особі повної цивільної процесуальної дієздатності (копія свідоцтва про шлюб або копії рішення суду про надання особі повної цивільної дієздатності). Аналогічне правило щодо надання документів, які б підтверджували цивільну процесуальну дієздатність, має існувати і щодо юридичних осіб.

Оскільки факти процесуально-правового значення можуть мати місце і потребувати доказування на різних стадіях цивільного процесу, а не лише на стадії судового розгляду, вважаємо за доречне положення ч. 1 ст. 179 ЦПК України перенести в главу 5 «Докази» ЦПК України.

Виходячи з вищевикладеного пропонуємо ч. 3 ст. 60 ЦПК України викласти в такій редакції: «Доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі або постановлення ухвали суду. Обставини, що мають значення для ухвалення рішення у справі або постановлення ухвали суду, визначаються судом на підставі вимог та заперечень сторін, осіб, які беруть участь у справі, з урахуванням норм матеріального та процесуального законодавства, яке підлягає застосуванню».

Щодо подальших досліджень, то слід вказати на перспективність вивчення предмета доказування, особливостей його формування в окремих категоріях цивільних справ.

Список використаної літератури

1. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
2. Фурса С. Я. Цивільний процес України: проблеми і перспективи : [наук.-практ. посіб.] / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К. : Фурса С. Я. ; КНТ, 2006. – 448 с. – (Серія «Процесуальні науки»).
3. Смышляев Л. П. Предмет доказывания и распределение обязанностей по доказыванию в советском гражданском процессе / Л. П. Смышляев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 47 с.
4. Штутин Л. Я. Предмет доказывания в советском гражданском процессе / Л. Я. Штутин. – М. : Госюриздат, 1963. – 187 с.
5. Ванеева Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе : [учеб. пособие] / Л. А. Ванеева ; под. ред. Н. А. Чечиной. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1972. – 131 с.
6. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф. Н. Фаткуллин ; науч. ред. Я. С. Аврах. – [2-е изд., доп.]. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1976. – 206 с.
7. Силагадзе Д. М. Доказывание в советском юридическом процессе, его предмет и пределы / Д. М. Силагадзе. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1986. – 191 с.
8. Цивільне процесуальне право України : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / [В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Є. Г. Пушкар та ін.]. – Х. : Право, 1999. – 592 с.

9. Гражданский процесс : [учеб. пособие] / под ред. В. А. Кройтора. – [Изд. 5-е, перераб. и доп.]. – Харьков : Эспада, 2010. – 272 с.
10. Луспеник Д. Д. Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Луспеник Дмитро Дмитрович. – Х., 2003. – 20 с.
11. Комаров В. В. Проблемы науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова ; под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – 440 с.
12. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / М. Й. Штефан. – [Вид. 2-ге, перероб. та допов.]. – К. : Ін Юре, 2001. – 696 с.
13. Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве / И. В. Решетникова. – М. : НОРМА, 2000. – 288 с.
14. Цивільний процес України : [підручник] / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.
15. Дорошенко О. Ф. Судова експертиза як засіб доказування при розгляді цивільних справ щодо порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Дорошенко Олександр Федорович. – К., 2007. – 207 с.
16. Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы : [монография] / Г. А. Жилин. – М. : Проспект. – 576 с.
17. Цивільний процес України : [акад. курс] : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [за ред. С. Я. Фурси]. – К. : Фурса С. Я. ; КНТ, 2009. – 848 с. – (Серія «Процесуальні науки»).
18. Васильєв С. В. Цивільний процес : [навч. посіб.] / С. В. Васильєв. – Х. : Одиссей, 2008. – 480 с.
19. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения / М. А. Рожкова. – М. : Статут, 2009. – 332 с.
20. Ярков В. В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / Ярков Владимир Владимирович. – Екатеринбург, 1992. – 523 с.
21. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / под ред. И. В. Решетниковой. – [4-е изд., перераб.]. – М. : НОРМА, 2008. – 480 с.
22. Васильченко М. М. Заперечення проти позову : [навч. посіб.] / М. М. Васильченко. – Х. : Харк. юрид. ін-т, 1973. – 43 с.
23. Девицкий Э. И. Предмет доказывания при рассмотрении гражданских дел с участием органов внутренних дел [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Девицкий Эдуард Иванович. – М. : РГБ, 2003. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru/diss/03/0603/030603049.pdf>. – (Из фондов Рос. гос. б-ки).
24. Баулин О. В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / Баулин Олег Владимирович. – М., 2005. – 394 с.
25. Справа № 2-429/2009 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/5223363>.
26. Гурвич М. А. Право на иск / М. А. Гурвич. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – 216 с.
27. Справа № 2-590/2007 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3956906>.

Надійшла до редколегії 25.04.2012

САДЬКОВА Я. М. МЕСТО И РОЛЬ ФАКТОВ ПРОЦЕДУРАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗНАЧЕНИЯ В ПРЕДМЕТЕ ДОКАЗЫВАНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С ГРАЖДАНСКИМ ПРОЦЕДУРАЛЬНЫМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ УКРАИНЫ

Рассмотрены место и роль фактов процессуально-правового значения в предмете доказывания по гражданскому процессуальному законодательству Украины. Сделан вывод, что обстоятельства, имеющие значение для принятия решения по делу или вынесения постановления суда, определяются судом на основании требований и возражений сторон, лиц, участвующих в деле, с учетом норм материального и процессуального законодательства, подлежащего применению.

SADYKOVA Y. THE PLACE AND THE ROLE OF THE PROCEDURAL FACTS IN THE PROVING SPHERE IN ACCORDANCE WITH CIVIL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE

The role and place of the procedural facts in the proving sphere in accordance with civil procedural law of Ukraine are discussed. It is concluded that the relevant circumstances are determined by the court on the basis of claims and defenses of the parties and persons involved in the case, taking into account the norms of substantive and procedural law to be applied.